

בין תפוצה לארץ-ישראל

דיוקנו האינטלקטואלי של גרשם שלום

Maurice Kriegel (ed.), *Gershom Scholem*, Paris: Herne, 2009, 327 pp.

גרשם שלום הפיק יצירה מחקרית עצומה. מלבד הכתבים שפרסם בחייו ואלו שנדפסו לאחר מותו, הוצאו לאור אוספי מאמרים לכבוד יום הולדתו השישים, השבעים והשמונים וגם לאחר פטירתו;¹ נערכה תערוכה לרגל פתיחת חדר הקריאה והאוסף על שמו בספרייה הלאומית בירושלים;² וכן פורסמו חליפות

1 גרשם שלום, מחקרי שבתאות, ההדיר יהודה ליבס, תל-אביב תשנ"ב; ה"ל, מחקרי קבלה, ההדיר יוסף בן-שלמה, עדכן והשלים משה אידל, תל-אביב תשנ"ח; ה"ל, קבלת האר"י: אוסף מאמרים, ההדיר דניאל אברמס, לוסיאנג'לס תשס"ח; ספר יובל לכבוד גרשם שלום למלאת לו שישים שנה, ירושלים תש"ח; מחקרים בקבלה ובתולדות הדתות: מוגשים לגרשם שלום במלאת לו שבעים שנה על-ידי תלמידיו חבריו וידידיו, ירושלים תשכ"ח; הרעיון המשיחי בישראל: יום עיון לרגל מלאת שמונים שנה לגרשם שלום, כ"ד-כ"ה בכסלו תשל"ח, ירושלים תשמ"ב; גרשם שלום: על האיש ופועלו: דברים שנאמרו ביום השלושים להסתלקותו, ירושלים תשמ"ג; יוסף דן (עורך), ספר זיכרון לגרשם שלום במלאת עשרים וחמש שנים לפטירתו, א-ב, ירושלים תשס"ז; יוסף דן, על גרשם שלום: תריסר מאמרים, ירושלים תש"ע.

2 Margot Cohn & Rivka Plessner (eds.), *Gershom Scholem (1897–1982): Commemorative Exhibition on the Fifth Anniversary of his Death and the Installation of his Library at the JNUL*, March 1987, Jerusalem 1988

מכתבים שלו עם ולטר בנימין, מורטון סמית יוסף וייס ולאחרונה עם חנה ארנדט.³ נוסף על כך נכתבו ספרים רבים עליו ועל עבודתו.⁴ שנים רבות אחרי פטירתו קרן השפע של כתבי שלום ממשיכה להניב ספרים חדשים, ביניהם האנתולוגיה בצרפתית שערך מוריס קריג'ל, ואשר ראתה אור בשנת 2009 בהוצאת 'הרן' המכובדת. האנתולוגיות המדעיות המקיפות של הוצאה זו מוקדשות לסופרים ולמשוררים מודרניים וקלאסיים וכן להוגים ולפילוסופים. כך זוכה שלום למקום של כבוד לצד ז'אן קוקטו, ג'יימס ג'ויס, תומס מאן, פיודור דוסטויבסקי, פרידריך הלדרליין וגם מרטין היידגר, מירצ'ה אלידה, עמנואל לוינס ואפילו מאו צה'טונג.

האנתולוגיה שלפנינו חושפת לפני הקהל הצרפתי את שלום האיש, החוקר והאינטלקטואל ומצליחה לשרטט דיוקן אישי ואינטלקטואלי רחב שלו. היא כוללת סדרת ראיונות עם שלום, מאמרים מפרי עטו ומאמרים של חוקרים על אודותיו ועל עבודתו. הפן האישי, זה המחקרי ומבטיה'על, בבואם יחדיו בכרך אחד, מסייעים לקוראים במסע דרך ההיסטוריה האינטלקטואלית של חוקר חלוץ בעל שם בין-לאומי. ייחודה של האנתולוגיה שערך קריג'ל במעבר מתמונה נקודתית לתמונה פנורמית-הקשרית. מתכונת זו של הספר מזכירה את האוספים הימי ביניים בכתבי-יד הנותנים תמונה מקיפה של תחומי העניין והידע של

3 ולטר בנימין וגרשם שלום, חליפת מכתבים: 1933-1940, בעריכת גרשם שלום, תרגם הראל קין, תל-אביב תשס"ח; גרשם שלום ויוסף וייס: חליפת מכתבים 1948-1964, בעריכת נועם זדוף, ירושלים תשע"ב; Morton Smith and Gershom Scholem, *Correspondence 1945-1982*, ed. Guy Stroumsa, Leiden 2008; חנה ארנדט וגרשם שלום, חליפת מכתבים, בעריכת מרי לואיזה קנוט בסיוע דויד הרדיה, תרגם גדי גולדברג, תל-אביב תשע"ד.

4 ראו למשל: Ronny Miron, *The Angel of Jewish History: The Image of the Jewish Past in the Twentieth Century*, Boston 2014; Steven E. Aschheim, *Scholem, Arendt, Klemperer: Intimate Chronicles in Turbulent Times*, Bloomington 2001; Steven M. Wasserstrom, *Religion after Religion: Gershom Scholem, Mircea Eliade, and Henry Corbin at Eranos*, Princeton 1999; Stéphane Mosès, *L'ange de l'histoire: Rosenzweig, Benjamin, Scholem*, Paris 1992; Robert Alter, *Necessary Angels: Tradition and Modernity in Kafka, Benjamin and Scholem*, Cambridge, MA 1991; Harold Bloom, *The Strong Light of the Canonical: Kafka, Freud, and Scholem as Revisionists of Jewish Culture and Thought*, New York 1987; David Biale, *Gershom Scholem: Kabbalah and Counter-History*, Cambridge, MA 1979

המחבר, המלקט או המעתיק; כתביידי כאלו רכש (וחרש) שלום בשקדנות מרחבי העולם. אין בספר טקסטים חדשים – פרט לשלושה מאמרים הרואים בו אור לראשונה – אלא שהעבודה של העורך והמתרגמים, בדומה לעבודת המעתיקים הקדומים, מעמידה תמונה חדשה וייחודית. כאשר אנו מוצאים בכתביידי רצף של חיבורים קבליים, השייכים לפעמים לזרמים שונים, אנו יכולים ללמוד מכך על אופן התקבלות החיבורים וכיצד הבינו אותם המעתיקים והקוראים. וכך גם באנתולוגיה שלפנינו: רצף של כתבים אישיים, תכנים מחקרניים והגיגים רפלקסיוויים של שלום ובצדם דיונים של חוקרים אחרים, יוצרים תמונת-על ייחודית. עריכה, תרגום ודברי מבוא מגשרים בין הטקסט לקהל ומעידים שעורכים אינם רק מפיצי תרבות אלא אף יוצרים אותה.

תפקיד העורך כולל בדרך כלל פתיחה והצגה של המגמה הכללית של הספר. קריג'ל, חוקר ב'בית הספר ללימודים מתקדמים במדעי החברה' (École des Hautes Études en Sciences Sociales) בפרזיז, מתאר בשורות הראשונות של הקדמתו את מטרת הספר ואת החשיבות שבהצגת עבודתו ואישיותו של שלום לקהל הצרפתי הרחב: 'חוויה משמעותית ביותר מאחדת, במעין אחווה, את הקוראים של גרשם שלום: כתביו פותחים לפניהם עולמות של חשיבה ורגישות בתוך היהדות אשר את קיומם לא יכלו לשער, וחושפים את תנועת החיים שהניעה את העבר. כתביו אף מראים להם כיצד פולמוסים עתיקים מהדהדים בשאלות עכשוויות של הבנה והבניה של הזהות היהודית' (עמ' 7).

החלק הראשון של האנתולוגיה עוסק בשלום וברעותיו. הקוראים נחשפים על ידי סדרת ראינות שנערכו עם שלום משנות השישים עד תחילת שנות השמונים של המאה העשרים, לסביבה האינטלקטואלית בברלין בשנות השלושים ולשיח שלו עם בנימין, ש"י עגנון ורמיות מרכזיות אחרות. מראיונות אלו משתקפות דעותיו של שלום על הזהות היהודית ויחסה לדת; על המיסטיקה היהודית ומקומה בחברה, על משיחיות מבחינה היסטורית ועל גלגוליה בעת החדשה; על השינויים בשפה העברית ועל מצב לימודי היהדות בתפוצות ובארץ; על הקמת מדינת ישראל, על עתידה ועל קשייה. מן הראיונות מצטיירת דמות של אדם רחב אופקים ושחקן פעיל בסצנה האינטלקטואלית של המאה העשרים. הקוראים נחשפים גם לאופי המהפכני של שלום ובני תקופתו – מהפכני לא במשמעות של משטר חדש המחליף משטר ישן, אלא במובן של חידוש דווקא מתוך התחברות לעבר, ומכאן יש להבין את חשיבות עבודת ההיסטוריון. לא פלא אפוא שהחזרה לציון התאפיינה בהגותו של שלום כהתכנסות מחודשת של מסורות עתיקות ובראיית החדש כמשקף את הישן. יש בכך גם להסביר את התמסרותו לחקר תולדות המיסטיקה היהודית כאקט

ציוני הנע על ציר דיאלקטי של התחדשות והמשכיות – מהגולה לישראל ומהשוליים אל הנורמה התרבותית.

החלק השני מוקדש לשלום כמחבר וכולל מבחר מכתביו בנושאים מגוונים ביותר, ביניהם מכתב אל חיים נחמן ביאליק ומאמרים על יצחק בער, בן-ציון דינור, ארנסט בלוך והארי וולפסון. כידוע שלום לא חסך מילים בשבח חוקרים, הוגים ויוצרים, אך הוא לא חסך גם בדיו כדי לגנות אמירות שגויות לדעתו. לדוגמה מאמרו כנגד ש' שלום (שלום יוסף שפירא), שמצא אנטישמיות בעיצוב דמותו של סוון, הגיבור היהודי של 'בעקבות הזמן האבוד' מאת מרסל פרוסט. בחלק זה נכללים גם מאמרים ששלום סיכם בהם את מחקריו ומפעל חייו, והקוראים נחשפים בסדר כרונולוגי לתפיסותיו בתקופות שונות. חלק זה של הספר פותח בתשעים וחמש התזות על היהדות והציונות (מתורגמות מגרמנית) שכתב שלום בנעוריו, בשנת 1918, ושנועדו להיות מתנת יום הולדת לבנימין. מעניין להשוות מאמר זה למשל להרצאתו של שלום בעת קבלת פרס ביאליק בשנת 1977, המובאת לקראת סוף החלק. הגישה הפנורמית מעניקה מבט על התפתחותו של שלום לאורך השנים, וכך ניתן להעריך את השינויים שהתחוללו במחשבתו – משלב השאלות וההגדרות דרך מחקריו וחיידושו ועד המבט אחורה על מלאכתו, מבט רפלקסיבי שבא לדייק ולהבהיר את השאלות המרכזיות שהיו חשובות לו, מבט שהתאפשר רק לאחר שנים של לימוד.

בחלק השלישי מבחר מאמרים על שלום ועל עבודתו, ואלה זורים אור על הרקע האינטלקטואלי העשיר והמגוון שלו ועל השפעתו הרחבה על מדעי היהדות וגם על תחומים אחרים, כגון חקר הנצרות וסוציולוגיה. מארבעה עשר המאמרים שבחלק זה אזכיר את אלו של פייר בורץ, קריג'ל וסטפן מוזס שמתפרסמים כאן בפעם הראשונה. מאמרו של מוזס 'האוטוביוגרפיה של גרשם שלום' (*L'autobiographie de Gershon Scholem*) מציג לקהל הצרפתי את שלום באמצעות האוטוביוגרפיה שלו 'מברלין לירושלים', לאור פער הזמן, כשישים שנה, שבין הכתיבה לבין האירועים המתוארים ועל פי סגנון הכתיבה. גדולתה של הכתיבה האוטוביוגרפית של שלום בשילוב המוצלח של תיאור, אנקדוטות ואסוציאציות. האוטוביוגרפיה של שלום, כפי שרואה אותה מוזס, היא סיפור של חוזר בתשובה לא לדת היהודית אלא לטקסטים היהודיים. 'מברלין לירושלים' עומד – כפי שאופייני לסוגה האוטוביוגרפית לפי גתה – בתפר שבין הרצון לאינטרוספקציה לבין הרצון לתאר את סביבת ההתפתחות.

מאמרו של בורץ 'שלום וכתיבת ההיסטוריה' (*Scholem et l'écriture de l'histoire*) בוחן את הגישה ההיסטוריוגרפית של שלום. הניתוח נפתח ביחסו של שלום להשכלה מצד אחד ולמסורת היהודית מן הצד האחר. העניין

של שלום בהיסטוריה היהודית, אליבא דבורץ, היה התקוממות נגד ההשכלה וההתבוללות של היהדות הבורגנית הגרמנית. לדברי בורץ שלום ראה בהיסטוריה היהודית את ה'שולחן ערוך' האישי שלו. לפיכך התרכזה עבודתו סביב שלוש סוגיות היסטוריוגרפיות מנחות: המסורת הקבלית כמעניקה קול לאל הבלתי נתפס, תורת הסמלים הקבלית והמשיחיות. תורת הסמלים הקבלית ומקומה של המשיחיות בהתפתחות הקבלה הם שני הגורמים המסבירים את היחס הרגיש בין הפן ההיסטורי לפן האי-היסטורי בניתוחו של שלום, מתח אשר בעיני בורץ מאפיין את כתיבתו ההיסטורית.

מאמרו של קריגל 'ירושלים 1920-1980: בדידות ההיסטוריונים' (Jerusalem 1920-1980 : La solitude des historiens) עוסק בהגותם של שלושה אינטלקטואלים ישראלים מרכזיים במאה העשרים: שלום, בער ודינור. ההשוואה ביניהם בוחנת את המפגש המעניין והרגיש בין מחקר לאידאולוגיה, בין עבר להווה, בין ההיסטוריה של עם ישראל בתחום הבקיאות של כל אחד מההוגים לבין הכאן ועכשיו שלהם: מדינת ישראל. מסקנות מאמרו הארוך והמנומק של קריגל פסימיות: למרות התפקידים הבכירים של כל אחד מהם, תפיסותיהם לא שיקפו את רוח התקופה ולא השפיעו עליה. בער, דינור ושלום ראו באופן שונה את היחס בין המסורת היהודית, העולם המודרני והציונות, אך שלושתם ציפו לראות את הזהות היהודית החדשה נבנית מתוך שיג ושיח עם העבר. כל אחד מהם הקדיש את חייו ללימוד תקופות ותחומים שונים של ההיסטוריה היהודית, במטרה גם להפיק חומר לימוד ומחשבה לחברה הישראלית החדשה. אך חברה זאת בחרה שלא לאמץ את תפיסותיהם השונות בדבר חידוש מתוך המסורת היהודית אלא ליצור התחלה חדשה; לא קריאה ביקורתית בונה של העבר אלא ביקורת רדיקלית המתנתקת ממנו, והדוחה את רוח התפוצות של היהדות.

באנתולוגיה הצרפתית שלפנינו הדרך של שלום מברלין לירושלים אינה דרך בכיוון אחד אלא דיאלוג שאינו נגמר – כשלושים שנה לאחר פטירתו – בין התפוצות לארץ-ישראל, בין בדידות להזדהות, בין אוניוורסליזם ללאומיות.

